

Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi:

Cüveynî Örneği*

Veysi ÜNVERDİ**

Öz: İslâm düşünce tarihinde Hz. Peygamber'in vefatını takip eden süreçte her toplumda olabilecek bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bunların arasında önemli bir yere sahip olan konulardan birisi hiç şüphesiz "imâmet" sorunudur. İmâmet ya da başka bir ifadeyle hilâfet meselesi tarihte bir yönetim sorunu gibi görünse de aslında itikâdî bir tartışmaya dönüştürülmüş ve İslâm inanç ekolleri arasında "Şia" ile ete kemiğe bürünen bir itikadî ekolün varoluşsal esası olmuştur.

Şia'nın siyasî olan imâmet meselesini bir inanç esası olarak kabul etmesi, imâmın ancak nass ve tayin yoluyla atanabileceği ve masum olması gerektiği gibi fikirleri savunması üzerine Ehl-i Sünnet, imâmet meselesine ilişkin tartışmalara dâhil olmuş ve konuyu Şia'ya reddiye şeklinde ele almıştır. Sünnî kelâm ekolü olan Eş'ariyye de imâmet konusunda İmâmiyye Şiası'nın iddialarını reddetmiştir. Bu iki ekolün imâmet konusunda temel ayrışma noktaları imâmetin vücûbiyetinin temellendirilmesi, imâmetin belirlenme yöntemi, mefdûlün imâmeti, ilk üç halifenin meşruiyeti, imâmda bulunması gereken vasıflar, imâmın görevden azlinin imkânı, her dönemde bir imâmın olmasının gerekliliği gibi yapısal hususlardır. Bu noktada Eş'ariyye, temelde imâmeti icthadî bir mesele olarak görmüş ve siyasal otoriteyi dinî otoriteden farklı bir düzleme yerleştirme çabasına girişmiştir. Fakat Eş'arî okulun imâmet anlayışını derli toplu ortaya koyan müstakil bir çalışma mevcut değildir. Bu makalede, Eş'arî kelâm okulunun imâmet nazariyesini anlamak için İslâm siyaset anlayışının hatırı sayılır teorisyenlerinden olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin konu ile ilgili görüşleri mercek altına alınmıştır. Öyle ki o, imâmet meselesine ilişkin müstakil eser telif eden birkaç kelâmcıdan biridir. Onun görüşleri temelde İmâmiyye Şiası'nın iddialarına bir reddiye olduğu için, bu çalışmada, öncelikle İmâmiyye Şiası'nın iddiaları kendi kaynaklarından tespit edilerek ele alınmış, ardından da Cüveynî'nin eleştirilerine yer verilmiştir. Böylelikle Eş'arî kelâmında imâmet meselesinin nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cüveynî, Şia, İmâmiyye Şiası, İmâmet, Eş'ariyye.

İmâmate Theory in the Case of Ash'ari: The Example of Juwayni

* Bu çalışma, Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince kabul edilen MAÜ.BAP.18.İİF.029 no'lu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam ABD Öğretim Üyesi, veysinet@hotmail.com.

Abstract: In the history of Islamic thought, in the process of following the death of the Prophet, some disputes emerged as it does in every society. One of the issues that have a significant place among them is undoubtedly the question of “imâmate”. Although imâmate, or in other words, caliphate seems to be a management problem in the history, in fact it was transformed into debate of faith and became an existential essence of a faithful school, which shaped in flesh and bones with “the Shi’a” among the Islamic faith schools.

The school of Ahl al-Sunnah have been involved in the debate on the subject of imâmate on the basis of Shia's acceptance of the political imâmate issue as a belief base and his defense of the idea that the imâm can only be assigned by nass and appointment and should be innocent, and the school of Ahl al-Sunnah addressed this issue as a refusal to Shi'ah. Ash'ariyya, a Sunni kalam school, rejected the claims of Îmâmiyya Shi'ah for the issue of imâmate. The basic disintegration points of these two schools on the problem of imâmate are the foundation of imâmate, the methods of determining the imâmate, the validity of mefdul's imâmate, the legitimacy of the first three caliphs, the qualities to be searched for imâmate position, the possibilities of dismissing the imâm, and the necessity of having an imâm in every period. At this point, Ash'ariyya regarded the imâmate as a matter of ijtiâh, and attempted to set political power at a different level from the religious power. However, there is no independent study that reveals the imâmate of the Ash'ari school. In this context, we have examined Îmâm al-Haramain Al-Juwayni, a well-known theoretician of Islamic politics, in order to understand the imâmate theory of the Ash'ari kalam school. Such that he is one of the few theologians who copyright the independent study about imâmate issue. Since his views were mainly a rejection of the claims of Îmâmiyya Shi'a, in this study, firstly the claims of Îmâmiyye Shi'ah are determined from their sources and then Juwayni's criticizes are included. Thus, it is tried to determine how Ash'ari kalam school addressed the imâmate issue.

Keywords: Juwayni, Shia, Îmâmiyyah, Îmâmate, Eş'ariyye.

Giriş

İslâm düşünce tarihinde Hz. Peygamber'in vefatını takip eden süreçte her toplumda olabilecek bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bunların arasında önemli bir yere sahip olan konulardan birisi hiç şüphesiz “imâmet” meselesidir. İmâmet meselesi temelde dünveyî iktidarı ilgilendiren bir problem olsa da sonradan akidevî bir tartışmaya dönüş(türül)müş ve İslâm inanç ekolleri arasında “Şia” ile ete kemiğe bürünen bir itikâdî ekolün varoluşsal esası olmuştur.

Hz. Peygamber hayattayken din veya dünya işi ayrımına gitmemiş ve ashabıyla birlikte yaşadığı hayat şartlarında onları her zaman doğru yola sevk etmiştir. Onun kavli ya da fiilî tavsiye ve yönlendirmeleri kimi zaman vahiy menşeli, kimi zaman da kişisel karakterlidir. Nasıl olursa olsun Hz. Peygamber dönemi, nebevî irşatlar etrafında şekillenen bir toplumsal mutabakat dönemi niteliğindedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Müslümanlar, karşılaştıkları sorunlara

nasslardan elde ettikleri bilgiler ve sosyo-kültürel deneyimleri ile çözüm üretmeye çalışmışlardır. Zamanla onların bu manadaki çabaları, dinin farklı şekillerde anlaşılma biçimleri olan mezheplerin doğuşuna neden olmuştur. Yani insanlar siyasî, sosyal, tarihî ve daha birçok nedenden ötürü dinî sahada farklı görüşler serdetmişler, daha sonra bu farklı yaklaşımlar, mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İslâm mezhepleri, kendi tezlerini temellendirirken İslâm tarihinin ilk dönemlerinde vuku bulan hadiseleri kendi paradigmaları çerçevesinde anlamış ve yorumlamışlardır. Farklı şekillerde değerlendirilen ve ayrılıklara neden olan hadiselerden birisi, imâmet sorunudur. Kur'an ve sünnette yönetim şeklini belirleyen herhangi bir nassın olmaması, imâmete ilişkin değişik kuramların geliştirilmesine ve dolayısıyla Müslümanların siyaseten farklılaşmasına neden olmuştur. Öyle ki imâmete ilişkin farklı tezler, kimi mezheplerin İslâm ve tarih anlayışını şekillendirmiş, hatta itikâdî bir esas haline dönüştürülmüştür. İmâmiyye Şiası¹ da imâmet konusunu bir iman esası olarak görmüş, bütün inanç konularını ve tarih felsefesini bu konu etrafında şekillendirmiş ve bu doğrultuda kendisine münhasır bir siyasî tarih tasavvuru türetmek zorunda kalmıştır.

¹ İmâmiyye ismi, bir toplumun lideri anlamına gelen imâm ve imâmet kavramlarıyla ilişkili olup, imâma bağlı olanlar ya da imâmeti kabul edenler anlamında bir çoğul nispet isimdir. Savunduğu fikirler itibariyle Şia içerisinde her zaman öne çıkan İmâmiyye Şiası, imâmeti dinin temel esasları arasında gören ve İslâm toplumunun dini ve dünyevi reisliği anlamında ele alan, bazen Şia, İsnâaşeriyye ve Ca'feriyye ile müradif olarak kullanılan, ağırlıklı olarak da Zeydiyye ve İsmâiliyye haricindeki Şii zümreler için kullanılan bir addır. İslâm mezhepleri tarihî kaynaklarından bir kısmında Râfıza ya da Revâfız şeklinde belirtilen İmâmiyye, günümüze geldiğinde çoğu zaman İsnâaşeriyye veya el-İmâmiyyetü'l-İsnâaşeriyye şeklinde anılmaktadır. Kavram olarak sadece İmâmiyye ismi kullanıldığında, on iki imâm inancını benimseyen ve Şiilerin çoğunluğunu oluşturan İsnâaşeriyye kastedilmektedir. Öte yandan İmâmiyye yahut İsnâaşeriyye kimi zaman fikhî ve amelî anlamda Ca'feriyye ismi ile de zikredilmektedir. Çağımızda İmâmiyye ve İsnâaşeriyye isimleri, fırkanın daha çok itikadî ve siyasi yönünü hatıra getirirken, Ca'feriyye ismi mezhebin fikhî yönünü hatırlatmaktadır. Bu meyanda her üç isim, diğerinin yerine de kullanılmaktadır. Bkz. Mes'ûdi, *Murûcu'z-Zehab*, tah. Saïd Muhammed el-Lejhâm, Beyrut 1997, IV, 200; Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-Nihal*, tah. E. Ali Mehran-A. Hasan Fâur, Beyrut 1993, I, 189-190; Müfid, *Evâilü'l-Makâlât fî Mezâhibi'l-Muhtârât*, neş. Mehdi Muhakkik, Tahran 1372, s. 4; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, ss. 179-180; "İmâmiyye", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s. 207; Süleyman Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014, ss. 223-224; Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 17.

Nihayetinde tarihî hadiseleri kendi paradigması çerçevesinde yeniden anlamlandırmış ve nasslara da kendi kabulünü onaylatmaya çalışmıştır.

İmâmiyye Şiası, savunduğu fikirler itibariyle kelâm okullarının her zaman dikkatini çekmiştir. Onların siyasî olan imâmet meselesini dinin temel esasları arasına almaları, imâmın ancak nass ve tayin yoluyla atanabileceği ve masum olması gerektiği gibi görüşleri savunmaları üzerine Ehl-i Sünnet imâmet meselesine ilişkin tartışmalara dâhil olmuş ve konuyu İmâmiyye Şiası'na reddiye şeklinde ele almıştır. Sünnî kelâm ekolü olan Eş'ariyye de imâmet konusunda İmâmiyye Şiası'nın görüşlerini kritik etmiştir. Bu iki ekolün imâmet konusunda temel ayrışma noktaları imâmetin vücûbiyetinin temellendirilmesi, imâmın belirlenme yöntemi, mefdûlün imâmeti, ilk üç halifenin meşruiyeti, imâmete seçilecek kimsede aranacak nitelikler, imâmın görevden azlinin imkânı, her dönemde bir imâmın olmasının gerekliliği gibi yapısal hususlardır. Eş'ariyye, imâmeti ictihadî bir mesele olarak görmüş ve siyasal otoriteyi dinî otoriteden farklı bir düzleme yerleştirme çabasına girişmiştir. Bu eksende İslâm âlimleri de kendi mezheplerinin siyaset düşüncesini ortaya koyan birçok müstakil eserin yanı sıra muhalif fırkaların konuya ilişkin fikirlerini çürütmek için reddiye eserler kaleme almışlardır. Fakat Eş'arî okulun imâmet anlayışını derli toplu ortaya koyan müstakil bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmada Eş'arî kelâm okulunun imâmet nazariyesini anlamak için İslâm siyaset düşüncesinin hatırı sayılır teorisyenlerinden olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) konuya ilişkin görüşleri mercek altına alınmıştır. Zira Cüveynî imâmet meselesini olabildiğince detaylı bir şekilde irdelemiştir. O, imâmet meselesini *Kitâbu'l-İrşâd* ve *Luma'u'l-Edille* adlı eserlerinde özetle, İslâm siyaset düşüncesinin ortaya konulduğu temel eserlerden kabul edilen *el-Giyâsî* adlı eserinde ise derinlemesine ele almıştır.² Onun imâmet meselesindeki yaklaşımı temelde İmâmiyye Şiası'na

² Cüveynî'nin yaşadığı asrın toplumsal ve politik şartları göz önünde bulundurulduğunda o günkü imâmetin, İslâm birlik ve beraberliğinin sembolik bir ifadesi olmaktan başka bir fonksiyonunun kalmadığı ve hemen hemen her sahada yürütme yetkisini kaybetmiş temsilî bir makamdan ibaret olduğu görülmektedir. Bu durum, Cüveynî'yi İslâm toplumunun siyasal alandaki problemleri üzerinde kafa yormaya itmiştir. Bu noktada o, imâmın başkasının güdümünde kalarak idareyi sürdürmesine, yani hilâfette “manda sistemine” rıza göstermemiştir. Bu sebeple imâmet makamının etkinliğinin/işlevinin çok zayıfladığı böyle bir dönemde imâmet makamının daha etkin olup eski gücüne tekrar ulaşması, temsil kabiliyetinin yükselmesi, siyasî bir otorite olarak halk nezdinde müeyyide gücüne sahip bir değerinin olması, ayrıca karşı karşıya kaldığı tikanıklıktan kurtarılması için fikir yürütmüştür.

bir reddiye niteliğinde olduğu için meseleleri ele alırken İmâmiyye Şiası'nın iddialarına da zaman zaman yer vermiştir.³ Bu doğrultuda makalede öncelikle İmâmiyye Şiası'nın görüşleri kendi kaynaklarından tespit edilerek ele alınacak, ardından da Cüveynî'nin eleştirilerine yer verilecektir. Böylelikle bir Eş'arı kelâmcısının imâmet meselesini nasıl ele aldığı belirlenmiş olacaktır.

1. İmâmetin Vücûbiyeti

İmâmet tartışmalarının giriş mevzusu, İslâm toplumunun idaresi için bir yöneticinin gerekliliği ve bunun dayanağı hususudur. İslâm fırkalarının geneli - Necedât kolu dışında kalan Hâriciler, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, Mürcie ve Şia'nın tamamı- imâmetin vâcip olduğu konusunda uzlaşa içerisindedir.⁴ Fakat İmâmiyye Şiası'nın bu konudaki çıkış noktası diğerlerinden tamamen farklıdır.

İmâmiyye Şiası'na göre Allah'ın peygamber göndermesi lütuf aslına göre vâcip olduğu gibi imâmların tayini de vâciptir. Zira imâmet de insanları doğru yola yaklaştırma ve kötülüklerden uzaklaştırma bağlamında peygamberlik gibidir.⁵ Bu bağlamda imâmet, bir iman esası olarak görülmüş ve imanın, ancak imâma imanla tamamlanabileceği iddia edilmiştir.⁶ Şii-İmâmiyye dışındaki diğer İslâmî mezhepler, imâmeti amelî bir konu olarak değerlendirmiştir. Buna karşılık Cüveynî'ye göre ise imâm, topluma dinî ve dünyevî meselelerde önderlik yapar,

---

İşte *el-Giyâsî* adlı eseri böyle bir çabanın meyvesidir. Bkz. M. Salih Gecit, "Cüveynî'nin İmâmet Anlayışında Başkanlık Krizinin Çözümü (Giyâsü'l-Ümem Modeli)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, sayı: 34, ss. 405-406; "Cüveynî'nin Hilafet Anlayışı", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl:18, sayı:58, 2014, ss. 486-488; ayrıca bkz. Abdullah Ünal, *Giyâsü'l-Ümem fi't-Tiyâsîz-Zulem Tercümesi* (giriş bölümü), İstanbul 2016, ss. 11-18.

³ Cüveynî'nin imâmet meselesine ilişkin ortaya koyduğu görüşlerden hareketle de temelde İmâmiyye Şiası'nı muhatap aldığı anlaşılmaktadır.

⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 143; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, tah. M. Bedruddîn el-Halebî, Mısır 1907, VIII, 344; Teftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, tah. Abdurrahmân Umeyre, Beyrut 1998, V, 235; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, tah. M. İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1996, IV, 149; İmâmetin vücûbiyeti meselesine ilişkin geniş bilgi için bkz. Veysi Ünverdi, *İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi; Kâdi Abdülcebâr Örneği*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2015, ss. 55-99.

⁵ Ebû Câ'fer et-Tûsî, *Kitâbu Temhîdi'l-Usûl*, Tahran 1362, ss. 348-349; Allâme Hillî, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1982, s. 15; Ebû'l-Feth el-Hüseynî, *Miftâhu'l-Bâb*, Meşhed 1370, s. 181.

⁶ Bkz. Kâşifu'l-Gıta, *Ca'feri Mezhebi ve Esasları*, ter. Abdülbakıy Gölpınarlı, Kayseri 1992, s. 42; ayrıca bkz. Muhammedî Reyşehrî, *İmâmet ve Rehberiyet Felsefesi*, ter. Ünal Çetinkaya, Ankara 1991, ss. 41-43.

devleti her türlü saldırıdan korur, problemleri çözümler ve zulme uğrayanların haklarını onlara iade eder. Vatanın, sınırların muhafazası ve devlet otoritesinin sağlanması maksadıyla imâm seçimi elzemdir. Zira insanların başlarında bir lider bulunmadığı takdirde kargaşa oluşur, toplumda birlik ve düzen tesis edilemez. Bunun neticesinde insanlar birbirleri ile sürtüşür, birbirlerine cephe alır, gruplaşmalar oluşur, toplum parçalanır, kötülükler ve düşmanlıklar artar ve kriz ortaya çıkar. Bütün bu hususların önlenmesi için bir imâmın atanması gerekmektedir. Bu yüzden imâm seçimi vâciptir. Bu noktada Cüveynî imâm seçiminin ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için sahabenin, imâmın belirlenmesi amacıyla Hz. Peygamber'in defnini kısa bir süre tehir ettiğini belirtmiştir.⁷ İmâmetin vücûbiyetinin naklî dayanağı ise imam ile ibadet yapılmasına dair emri içeren dinî hükümlerdir.⁸

Diğer taraftan Cüveynî'ye göre imâmet meselesi bir inanç esası değildir.⁹ Ayrıca bazı dönemlerde imâmın olmayabileceğini ifade eden Cüveynî bu hususu şöyle açıklar: Toplumun peygambere olan ihtiyacı imâma nazaran daha fazladır. Toplum bir dönemde dini koruyan peygamberden yoksun kalabileceği gibi imâmsız da kalabilir.¹⁰

2. Nass ve Tayin Meselesi

İmâmiyye Şiası'na göre dinî ve ruhanî lider olan imâm, Hz. Peygamber'in vefatıyla usûl, fûrû ve devlet yönetimi gibi konularda tam yetkilidir ve her konuda ona haleftir. İmâmeti peygamberliğin bir devamı gibi algılayan İmâmiyye Şiası, imâmete dinî bir değer atfeden nassçı bir imâmet anlayışına sahiptir. Vahyin gelmesi ve dinin teşekkül etmesi kadar önemli olan imâmet, ancak nass ve tayin yolu ile belirlenebilir. Zira Allah'ın nübüvveti belirlediği gibi bazı üstün vasıflarla donatılmış imâmı da belirlemesi gerekmektedir. Hâsılı imâmet, sadece meşruiyyet tartışmasının konusu olmayıp aynı zamanda yerine getirilmesi gerekli bir vâcibi ifade etmektedir.¹¹ Hz. Peygamber'den sonra nass ile tayin edilmiş ilk imâm ise

⁷ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, tah. Mustafa Hilmi-Fuad Abdülmün'im, İskenderiye 1979, ss. 55-56.

⁸ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, 57; ayrıca bkz. Mehmet Şaşa, "Mutezile'de "Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i ani'l-Münker" İlkesi ve Siyasi Otorite", *ASSAM*, 2018, sayı:10, s. 96.

⁹ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, tah. M. Yusuf Musa-Abdulmun'im Abdulhamid, Mısır 1950, s. 410.

¹⁰ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 57.

¹¹ Bkz. Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, neş. A. el-Hüseynî el-Urumevî, Kum 1407, ss. 168-171; Ebû Câ'fer et-Tûsî, *Kitâbu Temhîdi'l-Usûl*, ss. 348-349; Ebû'l-Feth el-Hüseynî, *Miftâhu'l-Bâb*,

Hız. Ali'dir. Hız. Ali'den sonra gelen her imâm da nass ve tayin yoluyla belirlenmiştir. Ebû Bekir, Ömer ve Osman ise Hız. Ali'nin imâmetini gasp ettikleri için meşruyetleri yoktur.¹²

İmâmeti bir inanç esası olarak görmeyen fırkalar, imâmın görevlerini ülkenin, sınırların emniyetini ve halkın can güvenliğini sağlamak, geçimlerini temin etmek, problemleri çözümlmek, hadleri uygulamak ve gerektiğinde cihada çıkmak olarak belirlemişlerdir. Bu düşünceye sahip olan kimselere göre imâm, seçim yoluyla tayin edilir.¹³ Cüveynî de imâmın ancak seçim usulü ile belirlenebileceğini belirtmiş ve Hız. Ali'nin Hız. Peygamber'den sonra ilk imâm olduğuna dair veya herhangi bir kimsenin imâmetine ilişkin bir nassın olmadığını vurgulamıştır. Ona göre aklî düzlemden hareketle de bir kimsenin imâm olarak tayin edilip edilmediği bilinemez. Eğer İmâmiyye Şiası bu konuda bir habere dayanıyorsa bu haber ya mütevâtirdir ya da âhâddır. Fakat onların bu konuda ileri sürdüğü bir mütevâtir haber yoktur. Âhâd haber ise -kesin- ilim ifade etmez. Nitekim onlar, âhâd haberin ilimden öte ameli dahi gerektirmediğini savunurlar. Dolayısıyla Hız. Ali'nin imâmetine ilişkin bir nass öne sürülemez.¹⁴

Cüveynî'ye göre şayet Hız. Ali'nin imâmetine ilişkin bir nass mevcut olsaydı, bu haberin gizli kalması düşünülemezdi. Eğer bu nass gizli kalmıştır denilirse, bu durumda Kur'an içerisinde zıt görüş ve çelişkilerin de bulunduğu iddia edilebilir.¹⁵ Zira Hız. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak ataması, Zeyd'i ve Üsâme b. Zeyd'i vali ve ordu komutanı olarak tayin etmesi ve onları vergi toplama işlerinde görevlendirmesi herkes tarafından bilinmektedir. Keza Hız.

---

s. 181; Şeyh Müfid, *Fusûlu'l-Muhtâra*, tah. S. Ali M. Şerifi, Beyrut 1993, s. 296; Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik*, s. 227; bkz. Ünverdi, *İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi*, ss. 55-65; Yunus Cengiz, *Doğa ve Öznellik Câhız'ın Ahlak Düşüncesi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, s. 243.

¹² Küleynî, *Kâfi*, I, 56-60, 314, 325, 385; Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, ss. 4-6; *el-İfsâh fi İmâmeti Emîri'l-Mü'minin*, tah. Dirasâtü'l-İslâmiyye, Kum 1412, s. 29; *Fusûlu'l-Muhtâra*, ss. 22-23; Hillî, *Nehcu'l-Hak*, ss. 171-231; *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 145-146; *Elfeyn*, s. 35; Nâsiruddîn et-Tûsi, *Risâle-i İmâmet*, ter. Hasan Onat, *AÜİFD*, XXXV, 1996, s. 185; Sübhânî, *Muhâdarâtun fi'l-İlâhiyyât*, Kum 1431, s. 339; Ahmed Mahmûd Subhî, *Nazariyyetu'l-İmâme Lede's-Şiati'l-İsnâ Aşeriyye*, Beyrut 1991, s. 20; Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, ter. Abdülbakiy Gölpinarlı, İstanbul 1978, ss. 57-58.

¹³ Bkz. Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik*, s. 227.

¹⁴ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 419, 423.

¹⁵ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 65; *Luma'u'l-Edille fi Kavâidi Akâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, tah. F. Hüseyin Mahmûd, Beyrut 1987, s. 128.

Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i ataması, Hz. Ömer'in imâm atama işini danışma heyetine bırakması gizli kalmamış ve herkes tarafından bilinmiştir. Aslında İmâmiyye Şiası tarafından iddia edilen nass mevcut olsaydı, o döneme yakın zamanda vuku bulan Sakîfe toplantısında imâmete ilişkin herhangi bir ihtilaf vuku bulmazdı. Üstelik Hz. Ali'nin imâmetine ilişkin gizli bir nassın mevcut olduğu iddia edilirse böyle bir nassı bilmenin imkânı da yoktur. Neticede bu konuda ileri sürülen iddialar, hiçbir gerçekliği yansıtmamaktadır.¹⁶ Aslında Hz. Ali'nin imâmetine ilişkin zaruri ilmi içeren bir nassın olduğu iddiası, Râfîzî alışkanlığıdır. İmâmiyye Şiası haricinde hiç kimse imâmete ilişkin bir nassın olduğunu öne sürmemiştir. Onların bu manadaki iddiası, zaruri ilmi ortadan kaldırmaz.¹⁷

Cüveynî'ye göre İmâmiyye Şiası nass meselesine ilişkin öne sürdüğü iddiaların karşılık bulmaması üzerine birtakım âhâd haberlere sarılmıştır. Bu konuda onların dayandığı önemli rivayet şudur: "Ben Müslümanlara kendi canlarından daha yakını. Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır."¹⁸ Onlar, bu rivayette zikredilen "mevlâ" kelimesinden hareketle, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra imâm olarak tayin edildiğini iddia etmişlerdir. Çünkü onlara göre "mevlâ" kelimesi yardımcı anlamındadır. Dolayısıyla bu rivayette kastedilen mana şu şekildedir: "Ben kimin yardımcısıysam, Ali de onun yardımcısıdır." Hz. Peygamber bu hususun kendi vefatı sonrası için geçerli olduğunu söylememiş, söylediğini hayattayken uygulamış ve Hz. Ali, Hz. Peygamber hayattayken onun birçok işini takip etmiştir.¹⁹ Cüveynî'ye göre söz konusu rivayetten Hz. Ali'nin ilk meşru imâm olduğu çıkarılamaz. Üstelik bu rivayet âhâd haberdur. Bu rivayeti nakledenler sayılıdır ve bu rivayetin râvîlerinin de hataya düşmeleri olasıdır. İmâmet meselesinde âhâd haberlere değil, kesin bilgi içeren haberlere itimat edilir.²⁰

İmâmiyye Şiası'nın bu konuda ileri sürdüğü diğer önemli âhâd haber ise şöyledir: "Senin benim yanımdaki konumun Musa'nın yanında Harun'un konumu gibidir."²¹ Cüveynî'ye göre bu haberin özel bir sebab-i vürûdu bulunmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber Tebük gazvesi öncesinde Hz. Ali'yi

¹⁶ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 420.

¹⁷ Bkz. Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, ss. 419-423.

¹⁸ Tirmizî, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, İstanbul 1992, Menâkıb, 19.

¹⁹ Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 150; *Nehcu'l-Hak*, s. 192; Şerîf Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Tahran 1986, II, 222; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, ss. 421-422.

²⁰ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 65.

²¹ Buhârî, Menâkıb, 9; Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 33; Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 167-168.

Medine'de kendi yerine bırakmıştır. Medine'de vekil olarak bırakılan Hz. Ali, gazveye katılmadığı için çok üzülmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin gönlünü almak istemiş ve belirtilen ifadeyi kullanarak Hz. Ali'nin konumunu Hz. Harun'un konumuna benzetmiştir. Çünkü Hz. Musa da Tur dağına gittiği vakit Hz. Harun'u kendi yerine bırakmıştır. Fakat Hz. Harun Hz. Musa'dan sonra imâm olmamış, ondan önce vefat etmiştir.²² Öte yandan söz konusu rivayet, mücmeldir. İmâmet meselesinde mücmel bir rivayet delil olarak kullanılamaz.²³

Cüveynî'ye göre nass ve tayin meselesinin geçersizliğinin diğer kanıtı ise Hz. Peygamber'in Ebû Bekir ve Ömer hakkında sarf ettiği şu sözlerdir: "Allah ve Müslümanlar ancak Ebû Bekir'i tanır." ²⁴, "Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e tâbi olunuz."²⁵, "Aranızda Ebû Bekir bulunduğu vakit, başkasının namaz kıldırması uygun değildir."²⁶ Ayrıca Hz. Peygamber son hastalığı esnasında imâmlık yapması için Ebû Bekir'i seçmiştir. Buna dayanarak ashab da Benî Sakîfe'deki toplantıda Hz. Peygamber'in imâm olarak seçtiği Ebû Bekir'i, halife olarak tayin etmiştir.²⁷

Diğer taraftan Cüveynî'ye göre Benî Sakîfe'de Hz. Peygamber'in "Kureyşi öne geçiriniz ve onların önüne geçmeyiz", "İmâmlar Kureyş'tendir."²⁸ sözleri esasınca Sa'd b. Ubâde, imâmet adaylığından çekilmiştir. Böylece ihtilaflar son bulmuş ve Hz. Ebû Bekir imâm olarak tayin edilmiştir. Eğer Hz. Ali hakkında bir nass mevcut olsaydı, herhangi bir ihtilaf olmaksızın hemen o, halife olarak seçilirdi.²⁹

Netice olarak Cüveynî'ye göre İmâmiyye Şiası'nın nass iddiası asılsızdır. İmâm ancak seçim yöntemi ile belirlenebilir. Bunun önemli delili ise icmâdır. Nitekim seçim yöntemi asırlardır uygulanmış ve bu yöntem hiç kimse tarafından yadsınmamıştır.³⁰ Ayrıca İmâmiyye Şiası'nın birkaç kişinin naklettiği rivayetleri nass olarak öne sürmesi doğru değildir. Nitekim bu rivayetleri nakledenler masum

²² Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 66-67; *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 422.

²³ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 66-67.

²⁴ Müslim, *Fedâilü's-Sahabe*, 44.

²⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, neş. Said b. Hâfız-Ahmed el-Halebi, Beyrut 1988, I, 160, Hadis no:482.

²⁶ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 422.

²⁷ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 67-68; el-Heytemî, *es-Savâiku'l-Muhtika fi'r-Reddi ala Ehl'il-Bida'i ve'z-Zındıkâ*, tlk. Abdülvahhab Abdüllatif, Kahire tsz., s. 15.

²⁸ Tirmizi, *Fiten*, 49.

²⁹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 63-64.

³⁰ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 423.

değildirler ve her zaman hata yapmaları imkân dâhilindedir. Onların bu rivayetleri nakletmeleri, rivayetleri kesin bildikleri anlamına da gelmez.³¹

3. İlk Dört Halifenin İmâmetlerinin Meşruiyeti

İmâmiyye Şiası'na göre nasslarda Hz. Peygamber'den sonra ilk imâmın Hz. Ali olduğu açıklanmasına rağmen Ebû Bekir, Ömer ve Osman Hz. Ali'nin imâmet hakkını elinden almış ve imâmeti gasp etmişlerdir. Yani onlar, haksız yollarla iktidara gelmişlerdir. Yaptıkları zulümlerden ve masum olmadıklarından ötürü onların imâmeti geçerli değildir.³² Aslında İmâmiyye Şiası, Hz. Ali'nin hilâfetini nass ile temellendirdiği için her halife seçiminde Hz. Ali'yi halife adayı olarak görmüştür. Seçimden sonra da diğer halifelerin Hz. Ali'nin imâmetini gasp ettiğini iddia etmiştir. Esasen onlara göre Hz. Peygamber'den sonra imâmet için gerekli olan vasıflar sadece Hz. Ali'de mündemiçtir. Bu yüzden Hz. Peygamber'den sonra ilk imâmın Hz. Ali olması elzemdır.³³ Üstelik Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra insanların en erdemlisidir. Hz. Ali'den sonra ise imâmete en layık kimseler onun evlâtlarıdır.³⁴

Cüveynî'ye göre ise Hz. Ebû Bekir'in imâmeti konusunda sahabenin icmâi mevcuttur. Seçimi müteakip ashab, onun emirlerini uygulamış ve ona itaat etmiştir. Hz. Ebû Bekir'e biati konusunda şüpheler olduğu ileri sürülen Ebû Zerr, Ammâr, Suheyb gibi sahabiler dahi ona biat etmişlerdir. Hz. Ali de Hz. Ebû Bekir'e boyun eğmiş ve onun emirlerine uymuştur. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat etmediği iddiası, Râfizilerin uydurmasıdır. Aslında Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefatı nedeniyle çok hüznüldüğü ve yalnız kaldığı için Sakîfe toplantısına iştirak

³¹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 61.

³² Bkz. Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, ss. 180-183, 241; *Evâilu'l-Makâlât*, s. 6; *Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 25-26; Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 194-196, 198-202; ayrıca bkz. Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 419.

³³ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd fî mâ Yeteallaku bi'l-İ'tikâd*, Neced 1979, s. 316-318; Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, ss. 4-7. Ebû'l-Feth el-Hüseynî, *Miftâhu'l-Bâb*, s. 187; bkz. Ünverdi, *İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi*, ss. 218-257.

³⁴ Mağribî, *Deâimü'l-İslâm*, Mısır 1385, I, 38-39; Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 5; *el-İfsâh*, ss. 32-33; *Fusûlu'l-Muhtâra*, ss. 290-292; Allâme Eminî, *Gadîr-i Hum*, ter. Seyyid Ali Hüseyini-Bahri Akyol, İran 1998, ss. 21-40; Kâşifu'l-Gıta, *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*, ter. Abdülbakıy Gölpinarlı, s. 50; ayrıca bkz. Abdülbakı Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 2011, ss. 40-44. Hz. Ali'nin imâmetinin delilleri konusunda geniş bilgi için bkz. Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 174-192; *Nehcu'l-Hak*, ss. 171-231.

etmemiştir. Fakat o daha sonradan, toplantıda alınan kararları onaylamış ve şahitlerin önünde Hz. Ebû Bekir'in imâmetini kabul etmiştir.³⁵

Cüveynî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin meşruiyet delillerinden ilki, icmâdır. Yani Hz. Ebû Bekir imâmete layık olmasaydı, sahabe onun imâm olma vasıflarını taşıdığı konusunda icmâ etmezdi. İkinci olarak imâmın Kureyş'ten olması gerektiğini savunanlar vardır. Hz. Ebû Bekir de Kureyşli'dir. İmâmetin şartlarından diğeri ise ilim sahibi olmaktır. Hz. Ebû Bekir de kendisine soru sorulan âlimlerdendi. O bir şeyin helâl veya haramlığını belirleme konusunda oldukça titiz davranırdı. Onun takva sahibi olduğu konusunda ise herhangi bir şüphe yoktur. Nitekim dinî konularda çok hassas olan sahabenin Hz. Ebû Bekir'in imâmeti konusunda icmâ etmesi, onun takva sahibi olduğunu da ortaya koymaktadır. Öyle ki Hâtim et-Tâî'nin cömertliği, Amr b. Ma'dikerib'in cesareti nasıl meşhur olmuşsa, Hz. Ebû Bekir'in de takvası meşhurdur. Onun yaşamı da yiğitliği ve yeterliliğinin kanıtıdır.³⁶

Cüveynî'ye göre Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin imâmetlerinin meşruiyetleri, Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin ispatlandığı şekilde ortaya konabilir. Hz. Ebû Bekir'in kendisinden sonra Hz. Ömer'i ataması, Hz. Ömer'in de halifeyi belirleme işini şûrâ meclisine bırakması, bu yöntemlere herhangi bir itirazın gelmemesi ve sonraki dönemlerde bu uygulamaların meşru bir metot olarak görülmesi, bir anlamda onların seçimlerinde icmân gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Hz. Ali'nin imâmeti konusunda icmân olmadığı iddiası ise yersizdir. Zira onun imâmeti geçerli kabul edilmiştir. Fakat o dönemde birtakım meselelerden mütevellit fitneler ortaya çıkmıştır.³⁷

Cüveynî'ye göre imâmetin geçerliliği için icmân varlığı şart değildir. Zira Hz. Ebû Bekir de imâm olarak atandıktan sonra atama haberi henüz birtakım insanlara ulaşmadan göreve başlamış, kararlar almış ve bu kararları uygulamaya geçmiştir. Yani o, Medine dışındakilerin biatini beklemeden icraatlarda bulunmuştur. Onun bu durumda görevi ifa etmesine hiçbir itiraz gelmemiştir.³⁸ Esasen imâm toplumunda birliğin sağlanması, tehir edildiği durumlarda kargaşaya ve birtakım tehlikelere neden olacak işlerin koordine edilmesi için seçilir. Bu

³⁵ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 428.

³⁶ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 429; *Luma'u'l-Edille*, s. 129.

³⁷ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, ss. 429-430; *Luma'u'l-Edille*, s. 128-129.

³⁸ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 424.

yüzden seçimin meşruiyeti için icmâ şartı aranmaz ve seçim için belli bir sayı veya sınırdan bahsedilemez.³⁹

4. İmâmda Bulunması Gereken Vasıflar

İmâmiyye Şiası imâmeti, nübüvvetin bir devamı olarak kabul etmiş ve bunun gereği olarak da peygamberde bulunması gereken sıfatların imâmda da bulunması gerektiğini iddia etmiştir. Zira onlara göre imâmet, vahyin tahammülü hariç, peygamberlerin sahip olduğu yetkilerin tümünü kapsayan ilahî bir emirlik mesabesindedir. Bu sebeple peygamberde bulunan bütün vasıflar imâmda da aranmıştır.⁴⁰ Bu doğrultuda imâmlar, bütün söz ve davranışlarıyla hüccet olarak kabul edilmiş ve yeryüzünde Allah'ın işlerini sonuçlandırmak için belirlenen kimseler olarak görülmüştür.⁴¹ Böyle bir yaklaşımın sahibi olan İmâmiyye Şiası, hata ve günahtan korunmuş kabul ettikleri imâmlarını, seçilmişlik, ismet gibi bazı özel vasıflarla da donatmıştır.⁴² Buna karşılık Cüveynî ise imâmeti peygamberliğin devamı gibi görmemekte ve imâmetin dünyevî iktidarı ifade ettiğini kabul etmektedir. Bu çerçevede onların birçok kabulünü reddetmektedir. Ona göre öncelikle imâm ergenlik çağını geçmiş, Müslüman, erkek, hür, müctehid, güçlü ve akıl sahibi olmalıdır. İmâm ayrıca cesur ve atılgan da olmalıdır. Aksi halde imâmın toplumu yönetmesi ve orduya komutanlık etmesi mümkün olamaz.⁴³ Öte yandan imâm toplum menfaatini gözetecek, işleri koordine edebilecek, orduyu donatıp yönetebilecek, ülkenin sınırlarını koruyabilecek güce ve Müslümanların işlerini yürütebilecek basiret ve ferasete sahip olmalıdır. İmâmın sahip olduğu karakter de onu hadleri uygulamaktan alıkoymamalıdır.⁴⁴ Kadınlar ise belirtilen görevleri yerine getirmeye uygun değildirler. Zira onlar, evde bulunmaları (perde arkasında olmaları) hasebiyle meydanlara çıkamaz ve öne atılamazlar. İmâmın

³⁹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 85; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 424.

⁴⁰ Sübhânî, *Muhâdarâtun fi'l-İlâhiyyât*, s. 339; ayrıca bkz. Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, s. 57; bkz. Metin Bozan, "İmâmiyye Şiası'nın Peygamberlik ve İmâmet Anlayışlarının Mukayesesi", *Dini Araştırmalar*, 2006, IX, ss. 95-112.

⁴¹ Âyetullah Ruhullah el-Humeynî, *İslâm Fıkıhında Devlet*, ter. H. Perviz Hatemi, İstanbul 1979, s. 99; E. Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984, s. 214.

⁴² Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 23; *İrşad*, I, 170; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd*, ss. 305-312; Muhammed Abdülkerim U'tum, *en-Nazariyyetü's-Siyâsiyyeti'l-Muasıra li'ş-Şia*, Amman 1409, s. 48.

⁴³ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 94, 96-97; *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 426; *Luma'u'l-Edille*, s. 130.

⁴⁴ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 426.

çoğu vazifesi ise öne çıkmayı/atılmayı gerektirir. Dolayısıyla kadınlar, imâm olamaz.⁴⁵

Cüveynî'ye göre imâm ortaya çıkan yeni meseleler hakkında ictihad yapabilecek yetkinliğe ve fetva verebilecek kadar ilme sahip olmalıdır.⁴⁶ Birçok dinî hüküm imâmı ilgilendirmektedir. İmâm, özgür bir şekilde tek başına hüküm verebilmesi için belirtilen vasıfları haiz olmalıdır. Eğer imâm fetva verebilecek ehliyetine sahip değilse diğer insanlar gibi o da fetva makamına müracaat edecektir. Bu ise uygun değildir. Hâlbuki sorunların çözüm merkezi ve insanların bu konudaki müracaat makamı, imâmın kendisidir. İmâm zor meselelerde ise âlimler ile istişare edebilir. Bunun yanı sıra imâm farklı görüşler karşısında doğru olanı tercih edip ortaya koyabilmelidir. Zira o, değişik fikirleri araştırır, analiz eder ve en doğru olan yaklaşımı tercih eder. Bunun için de onun bağımsız olması elzemdir. Sonuçta imâm her durumda kendisine tâbi olunandır. Eğer imâm müctehid seviyesinde değilse âlimleri taklit eder, onlara tâbi olur, onların taleplerini yerine getirir. Bu ise imâmın önderlik vasfı ile bağdaşmaz.⁴⁷ Fakat dinî açıdan yeterli birisi bulunamazsa zeki, becerikli, çevik ve ehliyetli birisi imâm olarak tayin edilebilir. Böyle bir durumda âlimler de imâma gerekli desteği vermelidir.⁴⁸

İmâmın mensup olması gereken kabile meselesi de ilk halife seçiminden itibaren üzerinde durulan bir konudur. Mezhepler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İmâmiyye Şiası'na göre Hz. Peygamber'den sonra ilk meşru imâm Hz. Ali olup ondan sonra imâmet onun soyu ile devam edeceği için, tabiatıyla imâmet Ehl-i Beyt'e ve onların soyca mensup oldukları Kureyş'e has bir haktır. Diğer Şii fırkalar da bu konuda aynı görüşü paylaşmışlardır. Bu yüzden Şii fırkalar arasında imâmın hangi soydan olması gerektiği meselesi ayrıca tartışılmamıştır.⁴⁹

Cüveynî özellikle *Kitâbu'l-İrşâd* adlı eserinde imâmın Kureyş'ten olması meselesine ilişkin net bir görüş beyan etmekten sakınmış ve bu konunun farklı

⁴⁵ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 97; *Gıyâsü'l-Ümem*, ter. Abdullah Ünal, s. 92.

⁴⁶ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 213.

⁴⁷ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 95-96.

⁴⁸ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 213-214.

⁴⁹ Bkz. Şerif Murtaş, *eş-Şâfi*, II, 194-196; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 169; III, 183-184; İbn Haldun, *Mukaddime*, ter. Süleyman Uludağ, İstanbul 2014, I, 429-430; ayrıca bkz. Abdullah Ünal, *İmâmet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şia'ya Göre Hadis*, Elips Kitap, Ankara 2006, ss. 72-75.

şekillerde yorumlanabileceğini beyan etmiştir.⁵⁰ *Luma'u'l-Edille* ve *el-Gyâsî* adlı eserlerinde ise imâmın Kureyş'ten olması gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹ Fakat Cüveynî, "İmâmlar Kureyş'tendir." rivayetinin kesin sabit olduğu ve tevatür derecesine varmaksızın en az üç sahâbi tarafından nakledildiği (hadîs-i müstefîz) görüşüne katılmamaktadır. Ona göre mütevâtir olmayan bu rivayetin râvîleri sayılıdır. Bu rivayetten hareketle imâmette nesep şartının zorunlu olduğu söylenemez. Ayrıca o, söz konusu âhâd haberden bir gönül rahatlığı duymadığını ve ilgili rivayetten kesin bir sonucun çıkarılamayacağını ifade etmektedir. Ona göre, imâmet, aklî bir düzlemden hareketle de bir soya tahsis edilemez. Allah'ın bu vazifeyi Ehl-i Beyt'e nasip etmesi ise bir lütuftur. Kureyşîlik meselesi, temelde Hz. Peygamber'in soyuna saygıdan ötürü ileri sürülmüştür.⁵² Neticede Cüveynî'ye göre, imâmın Kureyş'ten olması zorunlu değildir.⁵³ Fakat imâmet seçiminde Kureyşli olan kimseye öncelik tanınır. Kureyşli olan kimsede de imâm olması gereken nitelikler ayrıca aranır. Kureyşli birisi yoksa başka birisi imâm olarak tayin edilebilir.⁵⁴ Kureyşli birisi imâm olarak atandıktan sonra ondan daha faziletli birisi gelirse, daha önceden seçilen imâm görevine devam eder. Kureyşli olmayan birisi imâm olarak atandıktan sonra Kureyşli birisi gelirse, görev, Kureyşli olana tevdi edilmelidir.⁵⁵ Ayrıca yeterli olmayan bir Kureyşli'nin yanında imâmet şartlarını haiz, ilim ve takva sahibi birisi varsa bu kimse imâm olarak tayin edilir.⁵⁶ Anlaşıldığı kadarıyla Cüveynî imâmette Kureyşli olana öncelik verilmesi gerektiğini savunsa da her hâlükârda imâmetin Kureyş'e münhasır bir görev olduğunu düşünmemekte ve Kureyşli kimsenin imâmda bulunması gereken sıfatları haiz olmadığı takdirde başka birisinin imâm olarak atanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Diğer taraftan İmâmiyye Şîası, dinî hükümlerin doğru şekilde yerine getirilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi açısından imâmın mutlak ve en doğru bilgiye sahip olması gerektiğini iddia eder.⁵⁷ Zira onlara göre ancak

⁵⁰ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 427.

⁵¹ Cüveynî, *Luma'u'l-Edille*, s. 130; *Gyâsü'l-Ümem*, ss. 92-93, 212.

⁵² Cüveynî, *Gyâsü'l-Ümem*, ss. 92-93, 212.

⁵³ Cüveynî, *Gyâsü'l-Ümem*, ss. 95-96, 215.

⁵⁴ Cüveynî, *Gyâsü'l-Ümem*, s. 212.

⁵⁵ Cüveynî, *Gyâsü'l-Ümem*, s. 213.

⁵⁶ Cüveynî, *Gyâsü'l-Ümem*, s. 215.

⁵⁷ Küleynî, *Kâfî*, I, 138-139; Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 146-147.

böyle bir ilme sahip olan imâm, insanları iyi ve doğru olana kanalize edebilir.⁵⁸ Aslında imâm husûsî ve kudsî bir ilme sahiptir. Allah onlara her şeyin bilgisini öğretmiştir. Kur'an'ın zâhir ve bâtını da bilirler. Hakikati kavramak için ayrıca bir aklî delile veya öğreticiye muhtaç değildirler.⁵⁹ Cüveynî'ye göre de imâm, ilim sahibi olmalıdır. Hatta ehliyet ve takvadan sonra kendisinde bulunması gereken en önemli vasıf, ilimdir. Zira imâm, ilim sahibi olmazsa dinî hükümleri tek başına uygulama imkânı bulamaz.⁶⁰ Bu açıdan imâmete aday olan kimsenin ilim sahibi olması zorunludur. İnsanların birlik ve düzeninin korunması ve sorunlarının çözümlenmesi için belirtilen şartları haiz birisinin imâm olarak seçilmesi elzemdir.⁶¹ Buradan da anlaşıldığı üzere Cüveynî'ye göre imâmda bulunması gereken ilim, peygamberde bulunan ilim gibi değildir. İmâmın kendi işini yürütebilecek kadar bir ilme sahip olması kâfidir. İlim sahibi olmadığı konularda ise imâm âlimlerden destek alır. Böylelikle Cüveynî imâmda, İmâmiyye Şiası gibi husûsî ve kudsî ilim şartını aramamıştır.

İmâmın günahlardan korunmuşluğu meselesi de Ehl-i Sünnet ve Şiî-İmâmî âlimler arasında tartışma konusu edilen bir husustur. Esasen imâmlarını masum ve her dediğini uyulması gerekli dinî kural olarak algılayan İmâmiyye Şiası, imâmlar döneminde muhalefet olarak iki temel sorunla mücadele etmesi gerekiyordu. Dışarıdan baskı ve zulüm, içeriden şüphe ve parçalanmalar. Gaybet hadisesinden sonra sorun daha da büyüdü. Ezilmiş kitle psikolojisinin bir bakıma telafisinin de tezahürü sayılabilecek üstün sıfatlara sahip imâmlar anlayışı geliştirildi. Öyle ki imâm, makam açısından peygamber ile aynı seviyede, fakat bazı sıfatlar yönüyle ondan daha üstün görülmüştür.⁶² Bu anlayış çerçevesinde imâmlar hata, zelle ve günahattan korunmuş kabul edilmiştir.⁶³ Yani onların şeriatın koruyucusu ve uygulayıcısı olmalarının bir gereği olarak ismet onlara

⁵⁸ Küleynî, *Kâfi*, I, 138-139; Hillî, *Elfeyn*, s. 15.

⁵⁹ Bkz. Küleynî, *Kâfi*, I, 320; Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 21; Tabâtabaî, *el-Mizan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Tahran 1397, XVIII, 192-194; İhsan İlahî Zahîr, *Şia'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, ter. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ankara 1984, s. 57; Muhammed Rıza'l-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, s. 53.

⁶⁰ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 215.

⁶¹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 213.

⁶² Ahmet İshak Demir, "İsna Aşeriyye'de İmâmın Otoritesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III, sayı: 3, 2003, s. 125; bkz. Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 19.

⁶³ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd*, s. 316; Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 4; Hillî, *Nehcü'l-Hak*, ss. 164-168.

vâcipdir.⁶⁴ Bütün bunlara karşılık Cüveynî imâmın masum olmadığını belirtmiştir. İmâmı seçenler de hata ve gûnahtan korunmuş değildir. Nitekim Hz. Ali ve iki oğlu Hasan, Hüseyin ve onların evlatları da kendilerinin masum olduklarını iddia etmemişlerdir. Tam aksine kendilerinin hata ve gûnahtan korunmadıklarını söylemişlerdir. Onlar istiğfar ederek Allah'a yönelmişlerdir. Bu noktada "Peygamberler de masum olduğu halde istiğfar etmişlerdir." denilemez. Zira peygamberler de hatadan masum değildir. Kur'an'da açıklanan peygamber zelleleri bunun delilidir.⁶⁵ Ayrıca akıl da imâmlar için ismetin zorunlu olduğuna dair bir hüküm veremez. Keza imâmların masum olması gerektiğine dair öne sürülen gerekçeler vali, kadı ve vergi memurlarının da masum olmasını gerektirir. Hâsılı imâmlarda ismet sıfatı aranmaz.⁶⁶

Cüveynî "İmâm insanların önderidir, dinî hükümler onlardan alınmaktadır. Eğer imâmlar masum olmazsa onlara güvenilemez, kan davası ve namus meselesine ilişkin kararlarda, sınırları muhafazada ve önemli işleri yürütmede onlara itimat edilmez." iddiasını şöyle yanıtlar: Müslümanların her meselesi hakkındaki hükmü imâm vermez. İmâm vali, hâkim, zekât memurlarını tayin eder. Müslümanların işleri arasında imâmın üstlendiği birtakım işler vardır. Neticede imâmın ve onun atadığı memurların masum olduğu iddia edilemez. İmâmiyye Şiası ise imâmın bütün sözlerine tâbi olunması gerektiğini savunmasının bir gereği olarak imâmı masum kabul etmiştir.⁶⁷ Cüveynî bu ifadelerin devamında mucizelerin peygamberlerin masumiyetinin delili olduğunu ifade eder. Eğer mucize olmazsa peygamberlik ispatlanamaz. Neticede peygamberlik mucize ile ispatlanmaktadır. Ayrıca imâmlar hata yapsalar da onların imâmetleri geçerlidir. Zira seçici heyetin imâm olarak atayacağı kimsenin bütün yönlerini bilmesi mümkün değildir.⁶⁸

Öte yandan Cüveynî'ye göre imâm, takva sahibi olmalı ve Allah'tan korkmalıdır. Fâsık olan ve kendi nefesine mukayyet olamayan bir kimse imâm olarak atanamaz.⁶⁹ İmâmet görevi için itaatkâr birisi bulunamamışsa harama

⁶⁴ Bkz. el-Hâlisî, *İhyâ'u's-Şeri'a fi'l-Mezhebi's-Şia*, Bağdad 1951, ss. 58-59; Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, s. 51; İrfan Abdulhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*, ter. M. Saim Yeprem, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2014, s. 44.

⁶⁵ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 99.

⁶⁶ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 434.

⁶⁷ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 100.

⁶⁸ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 101.

⁶⁹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 96.

girme ve günahlara yönelme konusunda kendisine güvenilemeyecek birisi imâm olarak seçilemez. Böyle bir kimsenin zararı faydasından çok olabilir ve hatta bu kimse gücünü artırarak insanları doğru yoldan da çıkarabilir.⁷⁰ Fitne ihtimalinin olduğu durumlarda ise müttaki birisi bulunamazsa hemen fâsık bir kimse imâm olarak atanır. İçki ve uyuşturucu kullanan ve diğer haramları işleyen bir fâsıktan başka, toplumda yeterli bir kimse yoksa bu durumda toplumu idare etmesi için üzerine düşeni başarılı bir şekilde yapacağı tahmin edilen bu fâsık, imâm olarak atanır. Aksi halde böyle bir zamanda devletin başıboş bırakılması daha büyük felaketlere yol açabilir.⁷¹

Cüveynî'ye göre imâmın duyulara ilişkin de birtakım özelliklere sahip olması gereklidir. Öncelikle imâm âmâ olmamalıdır. Çünkü âmâ kimse karşısındaki kimseyi tanıyamaz. Bu durum, hukukî meselelerin çözümünde kimi olumsuzluklara neden olabilir. Ayrıca körlük, musibetleri önlemede ve hakların temin edilmesinde bazı problemlere ve zorluklara neden olabilir. İmâm sağır da olamaz. Sağır kimse üst seviyedeki görevleri yerine getiremez. Fakat az işitmek veya az görmek imâmete engel değildir. İmâm ahraz (dilsiz) da olamaz. Koku ve tat almama, kötü görünmeyen organ eksikliği, gözlerin şaşılıması ve burun kesikliği ise imâmete engel değildir. Yani total ve hadım bir kimse, imâm olabilir. Bunun yanı sıra âlimlerin geneline göre zaruri ihtiyaçları gidermeye mâni olacak şekilde iki ayak veya elin bulunmaması veya kesik olması gibi hususlar da imâm olmaya engeldir.⁷²

Öte yandan Cüveynî'ye göre imâmın farklı fikirleri ortak bir noktada uzlaştırma kabiliyeti olmalıdır. Aksi halde imâm, toplum içinde birliği sağlayamaz, ayrılıklar artar ve merkezi otorite sarsılır. Hâsılı imâm yeterli, kabiliyetli, tek başına kararlar alıp bağımsız bir şekilde uygulayabilen, orduyu komuta edebilecek güce sahip, hakkı hak sahibine verirken baskılara rağbet etmeyen birisi olmalıdır. Cüveynî *el-Gıyâsi* adlı eserinin bir yerinde imâmda bulunması gereken nitelikleri, bağımsızlık ve soy olarak iki maddede toplamaktadır.⁷³ İlgili eserin başka sayfasında ise imâmda bulunması gereken en

⁷⁰ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 213.

⁷¹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 214.

⁷² Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 91-92.

⁷³ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 96-97.

önemli vasfın ehliyet ve tek başına toplumu idare edebilme kabiliyeti olduğunu belirtmiştir.⁷⁴

5. Efdaliyet Teorisi

İmâmet meselesine ilişkin en çok tartışılan konulardan birisi hiç şüphesiz efdaliyet meselesidir. Mezhepler, imâmın fazilet sahibi olması konusunda uzlaşma içerisindeyken, en erdemli (efdal) olması konusunda ise farklı yaklaşımlara sahiptirler. Bu bağlamda Hz. Ali'nin diğer halifeler karşısındaki efdaliyeti tartışılmıştır. Bu konudaki tartışmaların mihrini "kimin efdal olduğu" ve "efdal varken mefdûlün imâmetinin geçerliliği" konuları oluşturmaktadır. İmâmiyye Şiası, nass ve tayin meselesini temellendirirken de efdaliyet meselesini gündeme getirmiş, imâmın efdal olması gerektiğini savunmuş, efdalin de ancak Allah tarafından bilinebileceğini iddia etmiştir.⁷⁵ Mefdûl bir kimse ise peygamber olamayacağı gibi imâm da olamaz.⁷⁶ Böylelikle efdaliyet meselesi, İmâmiyye Şiası'nın imâmet tasavvurunda önemli bir yer tutmuştur.⁷⁷

İmâmiyye Şiası efdaliyet bağlamında en fazla Hz. Ali'nin efdaliyeti üzerinde durmuştur. Onlar, Hz. Ali'nin imâmetini ispat etmek için onun efdal olduğunu, bu yüzden de Hz. Peygamber'den sonra ilk imâm olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Yani ilmî üstünlüğü, cesareti, savaçılığı, takva sahibi oluşu vb. vasıflarını gerekçe göstererek Hz. Ali'nin imâmete en layık kişi olduğunu öne sürmüş ve imâmet tasavvurunu onun efdaliyeti çerçevesinde temellendirmişlerdir.⁷⁸ Hz. Ali'nin en erdemli oluşunu da bazı nasslara dayandırmaya çalışmışlardır.⁷⁹ Buna karşılık Cüveynî'ye göre mefdûlün imâmeti geçerlidir, fakat doğru olan efdalin imâmetidir. Akıl yoluyla kimin efdal olduğu bilinemez. İmâmların faziletlerine ilişkin rivayetler de birbirleriyle çelişkilidir. Fakat genel kanaate göre Hz. Peygamber'den sonra yaratılmışların en faziletlisi Hz. Ebû Bekir, ondan sonra Hz. Ömer'dir. Hz. Osman ve Hz. Ali konusunda ise farklı yaklaşımlar vardır. Nitekim Hz. Ali'den bunu destekleyen şöyle bir söz

⁷⁴ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 214.

⁷⁵ Bkz. Hillî, *Nehcu'l-Hak*, s. 168.

⁷⁶ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 35, 37; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd*, ss. 307-310.

⁷⁷ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 35, 37; Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 147; *Nehcu'l-Hak*, s. 168.

⁷⁸ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 35, 37; Nâsirüddin et-Tûsî, *Keşfu'l-Murâd fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, Beyrut 1988, ss. 359-367; bkz. Metin Bozan, *İmâmiyye Şiasının İmâmet Tasavvuru*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2007, ss. 102-112.

⁷⁹ Bkz. Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 145-147.

nakledilmiştir: “Hz. Peygamber’den sonra insanların en faziletlisi Ebû Bekir, sonra da Ömer’dir. Bunlardan sonra kimin en erdemli olduğunu yalnız Allah bilir.”⁸⁰

Öte yandan Cüveynî’ye göre fâdıl en erdemli, en yüce mertebede veya Allah’a en yakın olan kimse değildir. Fâdıl, insanların işlerini en iyi şekilde koordine edip yürütebilenidir. Seçim zorlaşmış ve mefdûlün seçiminde de bir maslahat varsa mefdûl imâm olarak tayin edilebilir. Keza fâdılın seçimi fitneye, problemlere ve ordunun bölünmesine neden olacaksa bu durumda toplumun maslahatı için mefdûl imâm olarak tayin edilir. Yani mefdûl, toplumda birlik ve beraberliği tesis edecekse imâm olarak atanır.⁸¹ İmâm olma şartlarına sahip ve takva sahibi birisinin karşısında daha az fazilete sahip ama idarî ve siyasî işleri daha iyi bilen birisi varsa imâm olarak bu kimse tayin edilir.⁸² Zira imâm seçimi ile ulaşılmak istenen gaye, toplumun menfaatinin gerçekleştirilmesidir. Aslında ehlü’l-hal ve’l-akd, fâdıl ile efdal arasında tercih yaparken efdali imâm olarak seçmelidir. Seçici kurulun en erdemli olan adayı, imâm olarak seçmesi önemlidir. Sonuç olarak toplumun menfaati mefdûlün seçimini gerektiriyorsa mefdûl imâm olarak seçilmelidir. Böyle bir durum yoksa imâmet için fâdıl tercih edilir.⁸³

6. Seçici Kurulun (Ehlü’l-Hal ve’l-Akd) Vasıfları

İslâm düşünce tarihi boyunca imâmı kimlerin belirlemesi gerektiği meselesi, her zaman üzerinde en çok tartışmaların yapıldığı konulardan olmuştur. Bu mevzuda temelde iki görüş öne sürülmüştür. Birinci görüşe göre imâm ancak nass ve tayin yoluyla belirlenir.⁸⁴ İkinci görüşe göre ise bu belirleme ümmete aittir.⁸⁵ İmâmiyye Şiası ilk görüşün savunucusu iken Cüveynî ikinci görüşün savunucusudur. Zira Cüveynî’ye göre imâmın nassla belirlendiğine dair bir kanıt mevcut değildir, imâmın seçim akdi, ümmet tarafından gerçekleştirilir ve bütün

⁸⁰ Cüveynî, *Kitâbü’l-İrşâd*, ss. 430-431; ayrıca bkz. *Luma’u’l-Edille*, s. 129.

⁸¹ Cüveynî, *Gıyâsü’l-Ümem*, ss. 140-141.

⁸² Cüveynî, *Gıyâsü’l-Ümem*, ss. 141-142.

⁸³ Cüveynî, *Gıyâsü’l-Ümem*, ss. 140-141.

⁸⁴ Bkz. Hillî, *Elfeyn*, s. 41; Ebû Ca’fer et-Tûsî, *el-İktisâd*, s. 300, 313; Nâsiruddîn et-Tûsî, *Keşfu’l-Murâd*, ss. 338-339; Şerif Murtazâ, *eş-Şâfi*, II, 5.

⁸⁵ Bâkîllânî, *Kitâbu’t-Temhid*, neş. İ. Ahmed Haydar, Beyrut 1987, s. 467; Cüveynî, *Kitâbü’l-İrşâd*, s. 423; Nesefî, *Tebsiratü’l-Edille*, tah. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara 2003, II, 449; Fahrüddîn er-Râzî, *Kitâbu’l-Erbain*, tah. A. Hicâzî es-Seka, Beyrut 2004, s. 418.

tercih hakkı ümmetin kendisine aittir. Nitekim dört halifenin seçimi de aynı usulle gerçekleştirilmiştir.⁸⁶

Seçici heyet, genelde hem kelâm hem de “el-ahkâmü’s-sultâniyye” türündeki fıkıh kitaplarında “ehlü’l-hal ve’l-akd” olarak isimlendirilmiştir.⁸⁷ “Ehlü’l-hal ve’l-akd” ise devlet liderini seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında kullanılan bir terimdir. Arapça’da hall “düğümü çözmek”, akd “bağlamak, düğümlemek” anlamına gelir. “Ehlü’l-hal ve’l-akd” teriminin ilk defa ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. İlk dört halife döneminden itibaren “ehlü’ş-şûrâ”, “ulu’l-emr”, “ehlü’l-ilm”, daha sonraki devirlerde de “ehlü’l-ictihad” gibi anlamca birbirine yakın kavramların kullanıldığı, “ehlü’l-ictihad” ve “ehlü’l-hal ve’l-akd” terkiplerinin ise Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki imâmete ilişkin tartışmalarda türetildiği söylenebilir. İmâmiyye Şiası nass ve tayine dayalı bir atamayı benimsemiş, buna karşılık Ehl-i Sünnet ise imâmın seçim yöntemiyle belirlenebileceğini kabul etmiş, bu arada ilk dört halifenin meşruiyetini de koruyan bir esneklikle devlet başkanını ehlü’l-hal ve’l-akd denilen heyetin belirlemesi gerektiğini ağırlıklı olarak işlemeye başlamıştır. Bu kavramın hicrî V. (m. XI.) yüzyıldan itibaren hem kelâm hem de “el-ahkâmü’s-sultâniyye” türündeki fıkıh kitaplarında görülmeye başlanması bu sebeptir.⁸⁸

Cüveynî’ye göre imâm seçimini birtakım nitelikleri haiz bir kurul yerine getirir. Bu heyet ehlü’l-hal ve’l-akd olarak isimlendirilir.⁸⁹ Bu seçici heyet üyelerinin sahip olması gereken sıfatlar konusu, ictihadî bir konu olup zanna dayanmaktadır. İmâmete uygun olan kişiyi bilemeyecek ve idareyi özgür birine teslim edemeyecek kimse, seçici heyet içerisinde yer alamaz. Zira böyle bir kimse, Müslümanlara zarar verecek bir kimseyi imâm olarak seçebilir. Bunun yanında Cüveynî’ye göre kadınlar evde oturmaları hasebiyle birçok işi erkeklere tevdi eder ve onların görüşleriyle hareket ederler. Bu bağlamda onların seçici heyet içerisinde bulunmaları uygun değildir. Nitekim hiçbir zaman da bu konuda onların fikirlerine müracaat edilmemiştir. Eğer imâmet meselesinde fikir

⁸⁶ Cüveynî, *Kitâbü’l-İrşâd*, s.420, 424.

⁸⁷ Bkz. Ebû Ya’lâ İbnü’l-Ferrâ, *Ahkâmü’s-Sultâniyye*, tah. M. Hamid el-Feykî, Beyrut 2000, s. 23.

⁸⁸ Bkz. Abdulhamid İsmail el-Ensârî, “Ehlü’l-Hal ve’l-Akd”, *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 539; Mâverdî, *Ahkâmü’s-Sultâniyye*, tah. Ahmed Mübarek el-Bağdadî, Kuveyt 1989, ss. 7-8; Manzûriddin Ahmed, “Kur’an’da Anahtar Siyasi Kavramlar”, *İslâmda Siyaset Düşüncesi*, ter. Kâzım Güleçyüz, İstanbul 1995, s. 90; Süleyman ed-Demîci, *el-İmâmetu’l-Uzma*, ter. İbrahim Cücük, İstanbul 1996, ss. 159-169.

⁸⁹ Cüveynî, *Kitâbü’l-İrşâd*, s.424.

teatisinde bulunulmak istenseydi, öncelikle müminlerin annesi olan Hz. Fâtıma'ya müracaat edilirdi. Ayrıca kadınların, önemli kararları tek başlarına almaları çok zordur, bu konularda görüş beyan etmek için yeterli birikime de sahip değildirlere. Bu yüzden de âlimlerin geneline göre evlenme konusunda da bağımsız karar veremezler.⁹⁰ Kanaatimizce Cüveynî'nin kadınların seçmen olamayacağına yönelik iddiası ancak o dönemin şartları düşünüldüğünde anlaşılabilir. Günümüzde ise böyle bir iddianın hiçbir temeli ve geçerliliği yoktur.

Cüveynî'ye göre köleler imâmet konusunda bir fikir sahibi olsalar da efendilerinin yönetimi altında oldukları için yeterli bilgiye sahip değildirlere. Bu yüzden seçmen olmaları uygun değildir. İlim sahibi olmayan avam, zimmiler ve gerçeği yanılmadan göremeyen (basiretsiz) kimseler de seçmen olamazlar. Bütün bunlar ehlü'l-hal ve'l-akd heyeti içerisinde yer alamaz. Sonuçta tecrübeli, yöneticilerde bulunması gereken nitelikleri ve onların mertebelerini bilen, erdemli, zeki ve hür kimse seçici heyet içerisinde yer alabilir. Ayrıca imâmın müctehid olması gerektiği için, imâmı seçecek kimsenin de müctehid olması elzemdir. Zira müctehidi, ancak bir müctehid bilebilir ve tanıyabilir.⁹¹

Cüveynî'ye göre "seçme ehliyetine sahip iki, dört veya kırk kişinin seçimiyle imâmın seçilebileceği" iddiası temelsizdir. Ona göre "Ehlü'l-hal ve'l-akd heyetinden bir kişinin akdiyle seçim tamamlanır." görüşü doğruya en yakın görüştür. Zira Hz. Ebû Bekir'in seçimi aynı usulle gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e biat etmiş, ardından orada bulunanlar da ona biat etmişlerdir. Seçime muhalif olanların bulunduğu durumlarda bir kişinin biatinin geçerli olması için imâma tâbi olanların güçlü ve arkalarında da büyük bir desteğin olması elzemdir. Zira biat, güç ve sayı ile gerçekleşir ve sağlamlaşır. Sonuçta seçmen vasfını haiz, saygın, arkası ve destekçisi çok olan bir kimse imâmet şartlarını taşıyan birisine biat ederse bu kimse imâm olarak atanmış olur. Bu noktada fırkaların ihtilafa düşme nedenleri, Ebû Bekir'e biat edenlerin sayısının tam olarak kestirilememesi ve ona biatin bir kişinin biatine dayandırılmasından kaynaklıdır.⁹² Kanaatimizce Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi örneğinden hareketle bir kural koymak çok da doğru olmayacaktır. Zira Hz. Ömer, muhtemelen Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e olan yakınlığını,

⁹⁰ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 82; Kadının seçici heyet içinde yer alması meselesine ilişkin bkz. *Gıyâsü'l-Ümem*, ter. Abdullah Ünalın, ss. 69-72 (85. dipnot).

⁹¹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 82.

⁹² Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 87-88.

dirayet ve liyakatini esas almıştır. Ancak bu biatin kurala tahvil edilmesi için sağlam dayanakların olması gereklidir.

7. İmâmın Görevden Azlinin İmkânı

İslâm siyaset düşüncesinde devlet lideri, görevden alınmayı gerektirici herhangi bir fiili işlemediği sürece devredilmesi imkânsız bir yetki ile ömür boyu yönetimde kalmak üzere seçilir. Zira İslâm tarihinde halifelerin görev süreleri sınırlandırılmamıştır. Bu yüzden halifeler, ömür boyu görevlerine devam etmişlerdir. Esasen hilâfet makamı, peygamberlik makamına niyâbeten yapıldığından sanki peygamberlik makamına kıyas edilmiş ve peygamberlikte olduğu gibi görev süresi sınırlandırılmamıştır.⁹³

İmâmiyye Şiası'na göre imâm görevden alınamaz. Çünkü ismet sıfatı, imâmın görevden azledilmesine neden olacak bir suç işlemesine mâni olur.⁹⁴ Cüveynî'ye göre ise imâm bir gerekçeye bağlı olarak ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından azledilebilir.⁹⁵ Sözelimi imâm dinden çıkarsa onun azledilmesi gerekmektedir. İrtidat eden imâm, tekrar Müslüman olduğu takdirde ancak yeni bir seçim ile imâm olarak tayin edilebilir. İmâm delirdiği durumda da azledilir. Zira imâm aklî bir sıkıntı yaşadığı durumda düşünceleri anlaşılmaz ve bağımsız hareket edemez. Dolayısıyla imâmet yeterliliğini kaybeden imâm, azledilir. Aslında imâmın vazifesi kamu işlerini koordine etmek, yürütmek, birlik ve düzeni tesis etmek ve devleti korumaktır. Bu vazifeleri yerine getiremeyecek durumdaki imâm azledilir.⁹⁶ Öte yandan imâm günahlardan uzak durmuyor ve günah işleme konusunda Müslümanların hukukuna riayet, haksızlıklara mâni olma, kötülüklerden uzak durma, doğru yola çağırma, zulme karşı durma konularında topluma güven vermiyorsa onun hemen azledilmesi gerekir. Zira bu durumdaki kimse, imâmet kurumu ile elde edilmesi istenen amacı gerçekleştiremez. Ayrıca imâmın işlediği fîsk, azlini gerektirecek türdence hemen görevden alınır.⁹⁷ Aslında fîsk, imâmın yeteneğini ortadan kaldırmaz. İmâmın günahlarından pişman olması ve hataya tekrar düşmemesi de imkân dâhilindedir. Yani imâm, her yanlışından ötürü görevinden alınamaz.⁹⁸ Yanılma ve küçük günahlar ise imâmın görevini yerine

⁹³ Bkz. Süleyman Uludağ, *İslâm Siyaset İlişkileri*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008, ss. 85-90.

⁹⁴ Şerif Murtazâ, *eş-Şâfi*, I, 319-320.

⁹⁵ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 119.

⁹⁶ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 103.

⁹⁷ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 105.

⁹⁸ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 106.

getirmesine mâni değildir. Büyük günah konusunda ise imâmın ısrarcı olup olmadığına bakılır ve büyük günahta ısrarcı ise görevinden alınır.⁹⁹ İmâm bir suç işlememiş veya şartlar değişmemişse azledilemez. Zira bu hususta icmâ vardır.¹⁰⁰

Cüveynî'ye göre imâm esir veya hapse düşer, onun kurtuluşundan ümit kesilirse yerine yeni bir imâmın seçilmesi gerekmektedir. Ayrıca eğer insanlar imâma itaat etmiyor, imâmın yetkisi ve destekçisi kalmamış, insanlar bir sebep olmaksızın imâmdan nefret ediyor ve imâmı, taraftarları dahi yalnız bırakmışlarsa artık imâm görevini yerine getiremez hale gelmiştir. Bu imâmın durumu, esir düşen ve bu yüzden görevini ifa edemeyen imâmın durumuna benzer. Bu durumda yerine başka birisinin seçilmesi gerekmektedir.¹⁰¹

Cüveynî'ye göre imâm rahatsızlandığı vakit onun fikirlerine müracaat edilmez. İmâm hastalığından ötürü tedavi sürecinde ise görevi bırakması talep edilemez.¹⁰² Fakat imâm, görevini etkileyecek ağır bir hastalığa yakalanmışsa imâmın azledilmesi gerekir.¹⁰³ Bunun yanı sıra imâmın icraatları insanları ayaklanmaya ve ayrılığa sevk ediyor; imâm toplumda fesadın müsebbibi görülüyor ve toplumsal düzen yok olmuş, devlet sınırları korunamaz hale gelmiş, zulme uğrayanlar haklarını alacak muhatap bulamıyorlarsa, bu durumda imâmet konusunda hemen bir tedbirin alınması gerekmektedir. Aslında imâmın ayrılıkları ve isyanı önlemesi, toplumda birlik ve düzeni sağlaması, devletin sınırlarını koruması, hak sahiplerine hakkını vermesi elzemdir. İmâm artık bu görevleri yerine getiremiyorsa, acilen gerekli önlem alınmalıdır.¹⁰⁴

Cüveynî'ye göre imâm kriz, bölünme riski veya büyük problemlerin baş göstermesi olasılığı varsa istifa edemez. Fakat imâmın istifası Müslümanların zarar görmemesini sağlayacak, düşmanlığı ve fitneyi önleyecek, kan akmasına mâni olacak ve toplumu rahatlatacaksa gereklidir. Zira Hz. Hasan da belirtilen gerekçelerle imâmetten çekilmiştir.¹⁰⁵

⁹⁹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 115.

¹⁰⁰ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 425.

¹⁰¹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 114.

¹⁰² Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 106.

¹⁰³ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 116.

¹⁰⁴ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 107.

¹⁰⁵ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 120.

8. Aynı Dönemde İki İmâmın Olmasının İmkânı

İmâmiyye Şiası'na göre Allah'ın her asırda peygamberin görevini yerine getiren masum bir imâm tayin etmesi elzemdir. Zira imâm takip ettiği peygamberin genel velayetine sahip olarak toplumun işlerini yürüten ve insanlar arasında adaleti tesis eden, birliğini sağlayan ve kötülükleri ortadan kaldıran bir rehber mesabesinde. Allah, insanları hidayete ulaştırmak için peygamber göndermiştir. Peygamberden sonra da insanları doğru yola sevk eden kılavuz gönderir. Dolayısıyla her asırda kendisine itaatin farz olduğu bir imâmın olması gerekmektedir. İnsanlar onu kabul etse de etmese de ona boyun eğse de eğmese de her zaman Allah tarafından atanmış bir imâm mevcuttur.¹⁰⁶ Fakat İmâmiyye Şiası, bir dönemde iki imâmın olamayacağını ileri sürmektedir. Zira imâm, bütün insanların imâmıdır.¹⁰⁷ Cüveynî'ye göre de bir dönemde ancak bir imâm olabilir. Bu durum Hz. Ebû Bekir'in imâmet seçiminden hareketle bilinebilir. Sakîfe'de yapılan seçimde tek kişinin halife seçilmesi kabul görmüştür. Yüzyıllardır da bir dönemde sadece bir kişi imâmet görevini yürütmüş ve iki imâm aynı anda atanmamıştır.¹⁰⁸ Esasen imâm farklı düşünceleri birleştirir, toplumda birlik ve düzeni tesis eder. Bu yüzden bir dönemde tek bir imâm olmalıdır. İmâmet ile elde edilmek istenen amaç, ancak tek bir imâm ile gerçekleştirilebilir. İktidarda iki imâmın olması problemlere, ayrılık ve krize sebebiyet verecektir. Devlet otoritesinin sağlanması da tek imâmıla mümkündür. Devletin başında iki idareci olursa, işler yürümez, uzar ve görüş ayrılıkları ortaya çıkar, neticede iki imâm birbirine rakip olur. Bu ise krize neden olur.¹⁰⁹ Bir dönemde aynı bölgede iki şahsın aynı anda imâmetlerinin geçerli olmadığına ilişkin icmâ da vardır. Ancak arada çok fazla uzaklık olur ve iki imâm arasına büyük bir mesafe girerse buna cevaz verilebilir. Fakat bu da kesin bir hüküm değildir.¹¹⁰

Cüveynî'ye göre imâm seçimi yapıldıktan sonra imâmın yetişemediği veya uzakta olup ulaşamadığı yerler varsa bu bölgeler kendi başlarına terk edilemezler. Bu bölgedeki insanlar kendisine itaat edecekleri bir emiri seçebilirler. Engeller ortadan kalktıktan sonra emirin görevi sona erer ve emir dâhil herkes imâma tâbi olur. İmâm da o bölgeyi uygun bir şekilde idare eder. İmâm seçimi gerçekleşmediği durumlarda da insanlar kendi bölgeleri için ayrı ayrı emirler

¹⁰⁶ Küleynî, *Kâfi*, I, 168-169,179, 194; Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, ss. 28-29.

¹⁰⁷ Nâsiruddîn et-Tûsî, *Risâle-i İmâmet*, s. 188.

¹⁰⁸ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s.143.

¹⁰⁹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, ss. 143-144.

¹¹⁰ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 425.

seçebilirler. Fakat seçilen bu kimseler imâm değil emir olarak görevlerini ifa ederler.¹¹¹ İki imâm seçimi yapılmışsa ilk akid geçerlidir.¹¹² Esasen aynı dönemde iki imâmın olması sürtüşmelere ve ayrılıklara sebebiyet verecek, bu da karışıklığa neden olacaktır. Bu yüzden aynı dönemde iki imâmın olması uygun değildir.

Sonuç

İmâmiyye Şiası, imâmeti, İslâm'ın rükünlerinden biri olarak kabul etmiş, nass ve tayinle Hz. Ali ve evladına tahsis edildiğini savunduğu imâmetin, nübüvvetin bir nevi devamı olduğuna inanmak suretiyle diğer bütün mezheplerden ayrılmıştır. Bu doğrultuda peygamberlere mahsus seçilmişlik, ilim, ismet, efdaliyet gibi özel vasıfların imâmlarda da bulunduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık Cüveynî ise imâmet meselesini temelde İmâmiyye Şiası'na reddiye şeklinde ele almış ve konuyu ele alırken de İmâmiyye Şiası'nın imâmet doktrininin geçersizliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Cüveynî'ye göre imâmet, itikadî bir konu ve dinî bir zorunluluk değil; ağırlıklı olarak kamu yararının gerçekleştirilmesine yönelik siyasal ve sosyal bir kurumdur. Bu bağlamda imâmetin nübüvvetle ilişkilendirilemeyeceğini, imâmın her ne kadar bazı dinî vazifesi olsa da bu makamın temelde dünyevî otoriteyi ifade ettiğini belirtmiş ve çoğunlukla kamu yararını ilgilendiren birtakım görevlerin imâma ait olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla peygamberde bulunan özel niteliklerle imâmda olması gereken niteliklerin özdeşleştirilemeyeceğini savunmuş; böylece siyasal iktidarı dinsel iktidardan ayırmaya çalışmıştır.

Neticede Cüveynî, özellikle Hz. Ali ve diğer imâmlar hakkında öne sürülen imtiyazları reddetmiş ve Şii-İmâmî paradigmadaki imâmet algısını teorik ve pratik düzeyde gerçekçi bir zemine oturtmuştur. Ayrıca ilk dört halife dönemindeki uygulamaları gerçek hilâfet gözüyle değerlendirmiş; onların seçim yöntemlerini, model ve meşru kabul etmiş, seçim akdinin keyfiyetini belirlerken de onları kıstas olarak kabul etmiştir. İmâmet teorisini tarihî realiteye göre şekillendiren Cüveynî; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin faziletlerine ilişkin nassı da öne sürerek onların imâmet sıralamasının geçerli ve isabetli olduğunu kaydetmiştir. Bunun delili olarak da icmâî öne sürmüştür. Dolayısıyla ona göre ilk dört halife, hilâfet bağlamında dönemin ideal şahsiyetleridir. Onun Kureyşli olanın imâmet şartlarını haiz olmadığı takdirde imâmet şartlarını taşıyan başka

¹¹¹ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 145.

¹¹² Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 146.

bir kimsenin imâmete atanması gerektiğini savunarak imâmeti sadece bir nesebe hasretmemesi de vurgulanması gereken diğer önemli bir husustur.

Kaynakça

- Abdulhamid, İrfan, *İslâm'da İ'tikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*, ter. M. Saim Yeprem, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2014.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa*, neş. Saïd b. Hâfız-Ahmed el-Halebî, Beyrut 1988.
- Ahmed, Manzûriddin, "Kur'an'da Anahtar Siyasi Kavramlar", *İslâmda Siyaset Düşüncesi*, ter. Kâzım Güleçyüz, İstanbul 1995.
- Allâme Emîni, *Gadîr-i Hum*, ter. Seyyid Ali Hüseyini-Bahri Akyol, İran 1998.
- Bâkullânî, *Kitâbu't-Temhîd*, neş. İ. Ahmed Haydar, Beyrut 1987.
- Bozan, Metin, "İmâmiyye Şiası'nın Peygamberlik ve İmâmet Anlayışlarının Mukayesesi", *Dini Araştırmalar*, 2006, IX, ss. 95-112.
- Bozan, Metin, *İmâmiyye Şiasının İmâmet Tasavvuru*, Ankara: İlahiyat Yay., 2007.
- Bozan, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.
- Cengiz, Yunus, *Doğa ve Öznellik Câhız'ın Ahlak Düşüncesi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, tah. M. Bedruddîn el-Halebî, Mısır 1907.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, tah. Mustafa Hilmi-Fuad Abdülmün'im, İskenderiye 1979.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, ter. Abdullah Ünalın, İstanbul 2016.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, *Kitâbü'l-İrşâd*, tah. M. Yusuf Musa-Abdulmun'im Abdulhamid, Mısır 1950.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, *Luma'u'l-Edille fi Kavâidi Akâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, tah. Fevkiye Hüseyin Mahmud, Beyrut 1987.
- Demîci, Süleyman, *el-İmâmetu'l-Uzma*, ter. İbrahim Cücük, İstanbul 1996.
- Demir, Ahmet İshak, "İsna Aşeriyye'de İmamın Otoritesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III, sayı:3, 2003, ss. 109-125.
- Ensârî, Abdulhamid İsmail, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *DİA*, İstanbul 1994, X, ss. 539-541.
- Fiğlalı, E. Ruhi, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984.
- Gecit, M. Salih, "Cüveynî'nin İmâmet Anlayışında Başkanlık Krizinin Çözümü (Gıyâsü'l-Ümem Modeli)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, sayı:34, ss. 393-408.
- Gecit, M. Salih, "Cüveynî'nin Hilafet Anlayışı", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl:18, sayı:58, 2014, ss. 485-504.

- Gölpınarlı, Abdülhakî, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 2011.
- Hâlisi, Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'u's-Şeri'a fî'l-Mezhebi's-Şia*, Bağdad 1951.
- Heytemî, Ahmed b. Hacer, *es-Savâiku'l-muhtika fî'r-reddi ala Ehl'il-Bida'i ve'z-Zındıkâ*, tlk. Abdülvahhab Abdüllatif, Kahire tsz.
- Hillî, Allâme, İbn Mutahhar Hasan b. Yusuf, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1982.
- Hillî, Allâme, İbn Mutahhar Hasan b. Yusuf, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, (neş. A. el-Hüseynî el-Urumevî), Kum 1407.
- Humeynî, Âyetullah Ruhullah, *İslâm Fıkhdında Devlet*, ter. H. Perviz Hatemi, İstanbul 1979.
- Hüseynî, Ebû'l-Feth, *Miftâhu'l-Bâb*, Meşhed 1370.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, ter. Süleyman Uludağ, İstanbul 2014.
- İbn Hazm, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, tah. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1996.
- İbnu'l-Ferrâ, Ebû Ya'lâ, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, tah. Muhammed Hamid el-Feykî, Beyrut 2000.
- Kâşifu'l-Gita, *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*, ter. Abdülhakîy Gölpınarlı, Kayseri 1992.
- Mağribî, Numan b. Muhammed Temîmî, *Deâimü'l-İslâm*, Mısır 1385.
- Mâverdi, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, tah. Ahmed Mübarek el-Bağdadî, Kuveyt 1989.
- Mes'ûdî, Ebî'l-Hasan Ali b. Huseyn, *Murûcu'z-Zeheb*, tah. Saîd Muhammed el-Lehhâm, Beyrut 1997.
- Murtazâ, Şerîf Ebî'l-Kâsım Ali b. Hüseyin Murtazâ, *eş-Şâfi fî'l-İmâme*, Tahran 1986.
- Muzaffer, Muhammed Rıza, *Akâidü'l-İmâmiyye*, ter. Abdülhakîy Gölpınarlı, İstanbul 1978.,
- Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Ukberi el-Bağdâdî, *el-İfsâh fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn*, tah. Dirasâtü'l-İslâmiyye, Kum 1412.
- Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Ukberi el-Bağdâdî, *Evâilu'l-Makâlât fî Mezâhibi'l-Muhtârât*, neş. Mehdi Muhakkik, Tahran 1372.
- Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Ukberi el-Bağdâdî, *Fusûlu'l-Muhtâra*, tah. S. Ali M. Şerîfî, Beyrut 1993.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tebsiratü'l-Edille*, tah. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara 2003.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Öz, Mustafa, "İmâmiyye", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, ss. 207-209.
- Râzî, Fahrüddîn, *Kitâbu'l-Erbâin*, tah. A. Hicâzî es-Seka, Beyrut 2004.
- Reyşehrî, Muhammedî, *İmamet ve Rehberiyet Felsefesi*, ter. Ünal Çetinkaya, Ankara 1991.
- Sübhânî, Ca'fer, *Muhâdarâtun fî'l-İlâhiyyât*, Kum 1431.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. E. Ali Mehran-A. Hasan Fâur, Beyrut 1993.
- Tabâtabaî, Allâme, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an*, Tahran 1397.

- Teftazânî, Mesûd b. Ömer b. Abdullah Sâduddin, *Şerhu'l-Makâsîd*, tah. Abdurrahmân Umeyre, Beyrut 1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Tûsî, Ebû Câ'fer, *Kitâbu Temhîdi'l-Usûl*, Tahran 1362.
- Tûsî, Nâsıruddîn, *Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*, Beyrut 1988.
- Tûsî, Nâsıruddîn, *Risâle-i İmâmet*, ter. Hasan Onat, *AÜİFD*, XXXV, 1996.
- Şaşa, Mehmet, "Mutezile'de "Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i ani'l-Münker" İlkesi ve Siyasi Otorite", *ASSAM*, 2018, sayı:10, ss. 88-100.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm Siyâset İlişkileri*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- U'tum, Muhammed Abdülkerim, *en-Nazariyyetü's-Siyasiyyeti'l-Muasıra li'ş-Şia*, Amman 1409.
- Ünalın, Abdullah, *İmâmet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şia'ya Göre Hadis*, Ankara: Elips Kitap, 2006.
- Ünverdi, Veysi, *İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi; Kâdi Abdülcebbar Örneği*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2015.
- Zahîr, İhsan İlahî, *Şia'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, ter. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ankara 1984.